

A hangsúlyfüggő mássalhangzó-gyengülés alrendszerei

Balogné Bérces Katalin

PPKE BTK Angol-Amerikai Intézet

bbkati@yahoo.com / berces.katalin@btk.ppke.hu

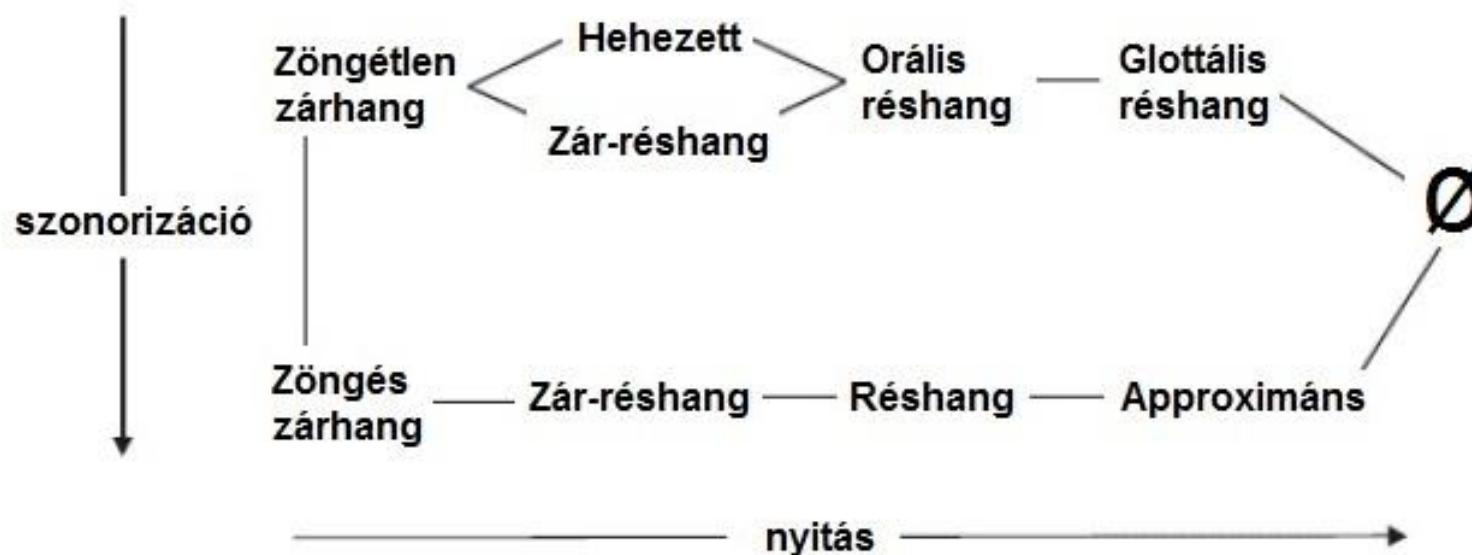
2014. november 18.

Nyelvelmélet és dialektológia 2014

Bevezető:

- mássalhangzó-gyengülés ((szinkrón és diakrón) leníció)

A. Mi történik?: leníciós kontinuum („leníciós pálya”)

(Lass 1984: 178 nyomán)

B. Mikor történik?: a leníció környezetei:

- gyenge helyzet = a gyengülés gyakori célpontja (vö. A.; redukciós és törlési folyamatok – pl. hangsúlytalan mgh, szóvégi vagy kóda msh)
- erős(ebb) helyzet = rezisztensebb (stabilitás vagy kevesebb gyengülés – pl. hangsúlyos mgh, szóeleji vagy szótageleji msh)
- szinkrón és diakrón szempontból is
- **implikációs hierarchia**: amennyiben leníció megy végbe az erős(ebb) helyzetben, ugyanaz megtörténik a gyengé(bb) helyzetben is
- univerzális tendenciák + paraméterek (pl. prekonszonantális vs. szóvégi kóda, szóeleji msh, kóda C_1 minősége szótagkezdő C_2 esetén, hangsúlyérzékenység stb., ld. Ségéral and Scheer 2008)

a „hangsúlyparaméter”:

- hangsúlyfüggő leníciós rendszerek: különbséget tesznek pretonikus és egyéb helyzetek között (pl. a germán nyelvek), vö. angol: a msh-k erősek redukálatlan mgh-k előtt (*atómic* ’atomikus’, *vehícular* ’közlekedési’), de gyengék utánuk (vö. *átom* ’atom’ és *vehícle* ’jármű’)

Az előadás az angol nyelv változataiból hoz már jól ismert, vagy épp csak a közelmúltban megfigyelt jelenségeket, amelyek mentén ezek a dialektusok *további* leníciós altípusokba oszthatók fel.

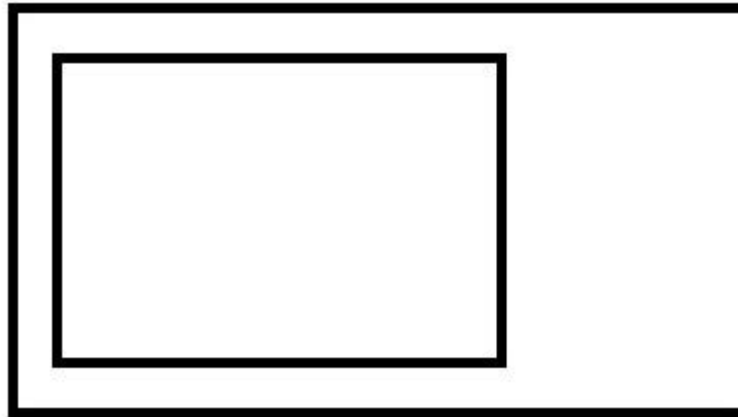
(Ezek közül egyes jelenségkörök más germán nyelvváltozatokban (pl. német) is megfigyelhetők.)

↪ **a hangsúlyfüggő mássalhangzó-gyengülés alrendszerei**

Áttekintés:

- ① **Adatok** az angol nyelv változatainak leníciós alrendszeréből
 - ↪ a leníció egy „minimális tartományra” korlátozódhat
 - ↪ implikációs viszony: ezen tartományon *kívüli* leníció > ezen tartományon *belüli* leníció

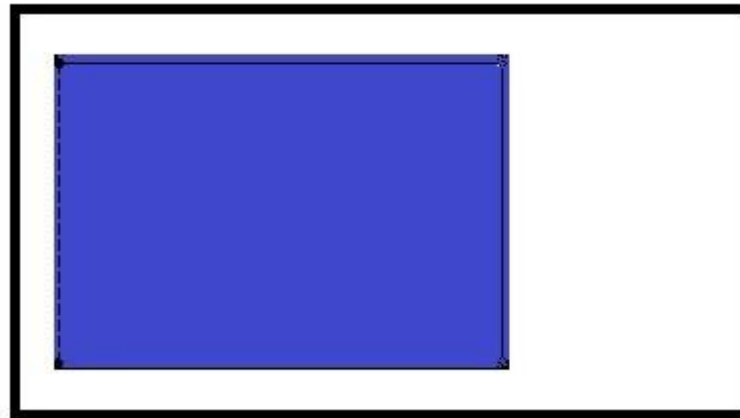
A megfigyelés szintjén:

Áttekintés:

- ① **Adatok** az angol nyelv változatainak leníciós alrendszeréből
 - ↪ a leníció egy „minimális tartományra” korlátozódhat
 - ↪ implikációs viszony: ezen tartományon *kívüli* leníció > ezen tartományon *belüli* leníció

A megfigyelés szintjén:

Áttekintés:

- ① **Adatok** az angol nyelv változatainak leníciós alrendszeréből
 - ↳ a leníció egy „minimális tartományra” korlátozódhat
 - ↳ implikációs viszony: ezen tartományon *kívüli* leníció > ezen tartományon *belüli* leníció

- ② **Ábrázolásalapú elemzés:**
 - (1) CVCV váz
 - (2) két laterális viszony: *kormányzás* (a célt gyengítő/romboló hatás) és *engedélyezés* (a célvázpont szegmentális megvalósulását elősegítő hatás)
 - (+1) a hangsúlyos mgh-k magukra vonják az őket követő mgh engedélyezési kapacitását
 - (+2) a hosszú mgh-k VCV szekvenciák, ahol a két V között jobbról balra ható engedélyezési kapcsolat áll fenn
 - ↳ a viszonyok kölcsönhatásaiból egyenesen következik a megfigyelt implikációs viszony

① A „Withgott-effektus”

- tapping/flapping: a „klasszikus” mintázat: (kb.) intervokális helyzetben, ha V₂ hangsúlytalan
- ezzel szemben: Withgott (1982): a tapping elmarad bizonyos helyzetekben (*bizonyos beszélőknél*; a hehezet a leníció hiányára utal):

tap <i>capit<u>al</u>ístic</i>	vö. <i>cá<u>p</u>ital</i>	hehezett <u>t</u> <i>milit<u>ar</u>ístic</i> <i>sanit<u>is</u>átion</i> <i>monot<u>o</u>nícit<u>y</u></i>	vö. <i>mílit<u>à</u>ry</i> <i>sánit<u>ì</u>ze</i> <i>mónot<u>ò</u>ne¹</i>
--	------------------------------	---	---

- hehezett t ott van a képzett szóban, ahol hehezett t van az alapszóban is (a t-t követő hangsúlyos mgh miatt)

¹ Glosszák: 'kapitalista' - 'tőke'; 'militáns' - 'katonai', 'fertőtlenítés' - 'fertőtlenít', 'monotonitás' - 'monoton'

① A „Withgott-effektus”

- monomorfémikus alakokban is: *Mediterránean*, *Winnipesáukee*, *Navratilóva*, *abracadábra* stb.: aspiráció (leníció helyett)²
- ⇒ a daktilusz harmadik szótagjának problémája: lábszerkezet-alapú megoldások, ciklikus elemzések (?), adjunkció jobbra (Withgott 1982, Jensen 2000, Davis 2003, 2005) – szóvégi daktiluszok esetén nem alkalmazható, vö. következő dia

² Glosszák: 'mediterrán', 'ibid.', 'ibid.', 'abrakadabra'

① A „*competitive* redukciós lánc”

- Harris & Kaye (1990: 261): t-leníció a New York-i angolban (tapping) és Londonban („glottalling”): két egymást követő potenciális leníciós célpont, pl.

compétitive 'versenyképes'

compe[t]i[t]ive

compe[?]i[t]ive

compe[?]i[?]ive

*compe[t]i[?]ive

- a második csak akkor gyengül, ha az első is
- (hasonló adatok a New York-i angolban tapping-re)
- [Harris & Kaye: "a 'chain' of reduction [...] along lines of government"]

① A „*competitive* redukciós lánc”

- átértelmezhető mint különbség **gyenge** vs. **félgyenge** helyzet között: erősebb leníciós tendencia gyenge helyzetben (*compétitive*), míg a félgyenge (*compétitive*) ellenállhat a redukciónak (a terminológiát a holland svá-redukció eseteire vezette be van Oostendorp (2000: 147-148))
- szóvégi daktilusz!
- a „Withgott-effektus” újra: Steriade (2000: 322-326, 4.végjegyzet): az effektus nem hat (azaz, tapping megy végbe) közvetlenül hangsúlyos mgh után: *statístic* – *stàtistícian*³ – tehát csak daktiluszokban

³ 'statisztika' – 'statisztikus'

Közbenső következtetések:

- a „Withgott-effektus” + a „*competitive* redukciós lánc” \Leftrightarrow daktiluszok: erős + gyenge + félgyenge
- a leníciónak „minimális tartománya” mutatható ki (mely a láb fejből és a gyenge helyzetből áll): implikációs viszony: ezen tartományon *kívüli* leníció $>$ ezen tartományon *belüli* leníció
- gyenge helyzet = recesszív a tartományon *belül*; félgyenge = recesszív a tartományon *kívül*

↳ a láb fejtől való távolság: leníciós paraméter:
compétitive / *Nàvra \tilde ilóva*: beszélők/regiszterek közti variáció

① A „kóbor” szótagok problematikája (Balogné Bérces 2011a)

- *(àbra)ca(dábra), po(táto), com(péti)tive*⁴: a szigorúan bináris lábon kívül esnek
- hierarchikus szerkezetre alapuló elemzések: a kóbor szótag adjunkciója: jobbra vagy balra? – a szerkezetépítés során az elemzésekben nem egységes az adjunkció iránya
- torz („degenerate”) (unáris/szubminimális) lábak? fejnélküli / hangsúlytalan lábak? vagy bele sem illeszkednek a lábszerkezetbe (közvetlenül dominálja egy magasabb projekció)? – ezek mind elméleti kérdéseket vetnek fel
- a hierarchikus láb-szerkezetre alapuló elemzések a deriváció során absztrakt, közvetett lépésekre hagyatkoznak, szemben a kurrens nem-derivációs elméleti kívánalommal

⁴ Glosszák: 'abrakadabra', 'krumpli', 'versenyképes'

① A „kóbor” szótagok problematikája (Balogné Bérces 2011a)

- plusz: további aszimmetriák pretonikus hangsúlytalan helyzetben:

szó elején: a **msh** erős: *potáto* (erős hehezet)

a **mgh** gyenge: *police, suppóse*: pretonikus svá-törlés (szinkópa); lexikalizáció is lehetséges: *pram* (< *perámbulator*), *s'pose*, *praps* stb.

szó belsejében: a **msh** félgyenge: *militarístic, Navratilóva, àbracadabra* stb. („Withgott-effektus”)

a **mgh** félgyenge: kevésbé redukálódik: *Tatamagouchi* [æ/ə] (Burzio 1994) + pretonikus svá-törlés blokkolódik/ korlátozott: *milit'ristic? nation'lize?* (lexikalizált esetek?)

	Szó elején	Szó belsejében
Msh	erősebb: <i>p<u>o</u>táto, p<u>o</u>lice</i>	gyengébb: <i>cap<u>i</u>talístic/milit<u>a</u>ristic</i> (cf. <i>b<u>e</u>tter</i>)
Mgh	gyengébb: <i>p<u>o</u>táto, p<u>o</u>lice</i> (+ <i>pram, s'pose, praps</i>)	erősebb: <i>?milit'ristic/nation'l<u>i</u>ze, Tatam<u>a</u>g<u>o</u>uchi⁵</i>

⁵ Glosszák: 1. oszlop: 'krumpli', 'rendőrség'; 'babakocsi', 'feltételez', 'talán'; 2. oszlop: 'kapitalista', 'hadi', 'jobb'; 'hadi', 'államosít', 'ibid.'

Pretonikus hangsúlytalan helyzetek

	Szó elején	Szó belsejében
Msh	erősebb: <i>p<u>o</u>táto, p<u>o</u>lice</i>	gyengébb: <i>cap<u>i</u>talístic/milit<u>a</u>rístic</i> (cf. <i>b<u>e</u>tter</i>)
Mgh	gyengébb: <i>p<u>o</u>táto, p<u>o</u>lice</i> (+ <i>pram, s'pose, praps</i>)	erősebb: <i>?milit'rístic/nation'lize, Tatam<u>a</u>góuchi</i> ⁶

- a pretonikus hangsúlytalan szótag mint olyan nem v. nehezen értékelhető fonológiai erősség/gyengeség szempontjából
- a msh-k és mgh-k külön, egymástól függetlenül kapják meg a fonológiai értéküket (legalábbis ezekben az esetekben)
- a láb-adjunkciós elemzések az adatoltnál erősebbnek prediktálják vagy a mgh-t, vagy a msh-t, és/vagy elméleti kérdéseket vetnek fel

⁶ Glosszák: 1. oszlop: 'krumpli', 'rendőrség'; 'babakocsi', 'feltételez', 'talán'; 2. oszlop: 'kapitalista', 'hadi', 'jobb'; 'hadi', 'államosít', 'ibid.'

① Az intervokális helyzet felosztása: VCV vs. VVCV⁷

fonológiai mintázatok, amelyek:

- egyértelműen leníció-típusú szegmentális változások, és
- intervokális helyzetben mennek végbe, de csak ha a megelőző mgh rövid
- arra mutatnak, hogy a leníció „minimális tartománya” még kisebb
- VCV gyenge; VVCV félgyenge

Ezek a jelenségek mind valaha aktív szinkrón gyengülési folyamatokból erednek. Mára már nem mind egyértelműen aktívak, de minden esetben a diakrón mintázat nyilvánvaló, és a kettős intervokális viselkedés vitathatatlan.

⁷ Ez a rész **Patrick Honeybone**-nal közös kutatásunkon alapul. További példákért (spirantizáció, ill. német dialektusok), valamint az adatok tárgyalásáért ld. Balogné Bérces – Honeybone (2012).

1. példa: **Észak-angol „T-to-R”** (ld. pl. Wells 1982, Broadbent 2008 stb.)

- az angol dialektusaiban Közép-Angliától Észak-Angliáig
- mögöttes/történeti /t/-ből az adott változat r-hangját hozza létre
- leginkább csak szóvégi /t/-kre hat posztlexikális szinten
- Wells (1982: 370): $t \rightarrow r / [\text{short } V] _ \# V$ azaz csak rövid mgh után
- mai formájában lexikálisan *igencsak* korlátozott: bizonyos szavakban (leggyakrabban: *it, not, what, but, let, get/got, at, that*; lehetséges, de kevésbé gyakori: *fit, cut, hit* (és még néhány szóban))

[ʃʊtdaʊn] *shut down*

[ʃʊɪʊp] *shut up*

[getdaʊn] *get down*

[gɛɪɒf] *get off* ⁸

De: történetileg (vö. 19.sz-i leírások (Ellis 1889, Wright 1892) – Broadbent 2008): produktív, lexikailag nem specifikus fonológiai folyamat, amely:

- intervokális helyzetben zajlik le,
- de csak akkor, ha a megelőző mgh rövid: hosszú/komplex szótagmag esetén blokkolódik

⁸ Glosszák: 'lezár' – 'becsukja a száját', 'leér' – 'leszáll (járműről)'

2. példa: Léniszizáció a Scouse didifikációban (Honeybone 2010)

- a liverpooli angolban („Scouse”)
- templatikus trunkáció, amely hipokorisztikus (becéző) alakokat hoz létre
- produktív
- az alapszó első mgh-ja után csak egy msh marad meg a didifikált alakban; ha az réshang, léniszizáció megy végbe: fortisz → lénisz, pl. /s/ → [z]

<i>best friend</i>	<u>b</u> estfrɛnd	bɛzi
<i>mustard</i>	<u>mʊ</u> stəd	mʊzi
<i>Leece street</i>	li:sstri: <u>θ</u>	li:si
<i>ice cream</i>	<u>aɪ</u> skri:m	aisi

A léniszizáció:

- intervokális helyzetben zajlik le,
- de csak akkor, ha a megelőző mgh rövid: hosszú/komplex szótagmag esetén blokkolódik

⁹ Glosszák: 'legjobb barát', 'mustár', 'ibid.', 'fagyalt'

3. példa: **Tapping/flapping az új-zélandi angolban** (Bye & de Lacy 2008: 98)

- NZE Basilect (v. informális réteg): a „klasszikus” mintát követi (ld. fönt)
- NZE Acrolect (v. formális réteg):

Rövid hangsúlyos mgh után:

[hæ:rə]	‘hatter’	[kæ:ri]	‘catty’
[ɪəgæ:rə]	‘regatta’	[tʰæ̀rəmægútʃi]	‘Tatamagouchee’ ¹⁰

Hosszú hangsúlyos mgh után:

[bá:tə]	‘barter’	[mí:tə]	‘metre’
[kəmpjú:tə]	‘computer’	[ɪáitə]	‘writer’
[páʊtə]	‘pouter’		

11

Lexikális formájában, azaz szón belül, az NZE Acrolect-ben a tapping:

- intervokális helyzetben zajlik le,
- de csak akkor, ha a megelőző mgh rövid: hosszú/komplex szótagmag esetén blokkolódik

¹⁰ Glosszák: ‘kalapos’, ‘regatta’, ‘gonosz’, ‘ibid.’

¹¹ Glosszák: ‘barter’, ‘számítógép’, ‘golyvás galamb’, ‘méter’, ‘író’

3. példa: Tapping/flapping az új-zélandi angolban (Bye & de Lacy 2008: 98)

- plusz:

Hangsúlytalan mgh után:

[hóspətəl]

‘hospital’

[tʰɛɪɾətən]

‘Terreton’

12

- vö. *compétitive* stb.: félgyenge (a daktilusz 3. szótagja)
- ugyanaz a leníciós rendszer: hosszú mgh utáni félgyenge (*barter*) = félgyenge „kóbor” szótag (*Terreton*)

↪ a kettő összefügg egymással

¹² Glosszák: ’kórház’, ’ibid.’

Pusztán deskriptív szempontból:

- a klasszikus leníciós taxonómiát szükséges kiegészíteni a „gyengébb” fonológiai helyzettel (legalábbis hangsúlyfüggő gyengülési rendszerekben), minimum a következő két dimenzió mentén:

(1) **a láb fejtől való távolság;**

(2) **a megelőző mgh hossza.**

Ezt az angol nyelv változatainak dialektális/regiszterbeli különbségei igazolják:

egyes rendszerekben *cít*y gyengül, *ván*ity nem;

*lat*ter [æ] gyengül, *lat*er [eɪ] nem

(vö. Balogné Bérces 2008, 2011a-b)

- (1) a láb fejtől való távolság;
- (2) a megelőző mgh hossza.

Közelebbről megvizsgálva:

- az (1) és a (2) kapcsolatban áll egymással és összevonható: a leníció leszűkülhet az ún. „minimális láb” tartományára (a minimális szó jelenségköréből ismert, minimálisan bimoraikus sztring)
- implikációs viszony leníciós rendszerek közt: ezen tartományon *kívüli* leníció > ezen tartományon *belüli* leníció →
- kisebb/zéró variáció várható ezen tartományon *belül*; az ezen tartományon *kívüli* parametrikus variáció annak következménye, hogy a gyengülés ott könnyebben gátolható

② Ábrázolásalapú elemzés

(1) CVCV váz (Lowenstamm 1996 stb.)

(2) két laterális viszony: *kormányzás* (a célt gyengítő/romboló hatás) és *engedélyezés* (a célvázpont szegmentális megvalósulását elősegítő hatás) (Ségéral & Scheer 1999 stb.)

Emellett:

(+1) a hangsúlyos mgh-k magukra vonják az őket követő mgh engedélyezési kapacitását (Balogné Bérces 2008)

(+2) a hosszú mgh-k VCV szekvenciák, ahol a két V között jobbról balra ható engedélyezési kapcsolat áll fenn (e.g., Szigetvári 1999: 72)

↳ Ezen viszonyok kölcsönhatásaiból egyenesen következik az empirikusan tapasztalt hármass megkülönböztetés:

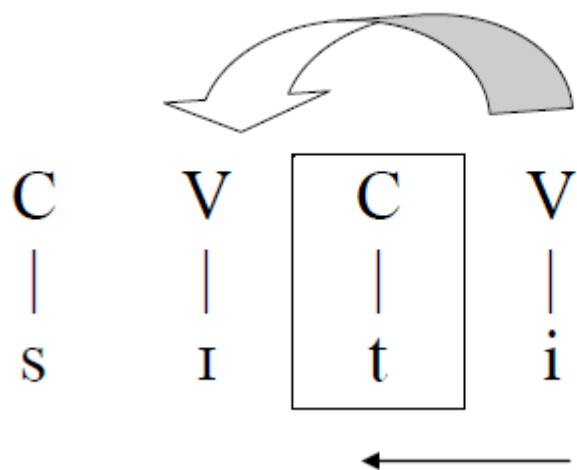
- engedélyezett helyzet (fonológiailag erős – tartományfej),
- kormányzott helyzet (recesszív a „bimoraikus minimumon” *belül* – „gyenge”), valamint
- engedélyezett-kormányzott helyzet (recesszív a „bimoraikus minimumon” *kívül* – „félgyenge”)

A „minimális láb”/„bimoraikus” sztring kifejezése

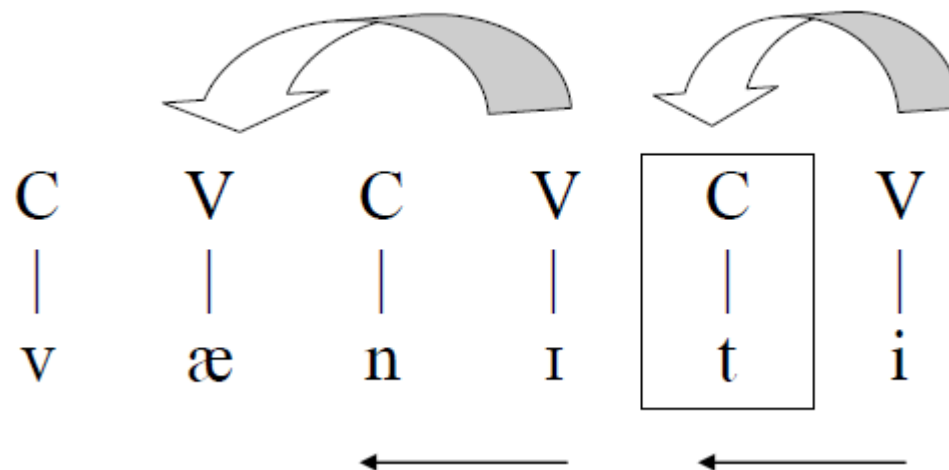
- hagyományos szótagszerkezettel?? (egy nehéz szótag = két könnyű szótag; mora ~ leníció??)
- CVCV: két CV-egység! (Balogné Bérces 2008, Szigetvári 1999)

② Ábrázolásalapú elemzés

egyes rendszerekben *city* gyengül, *vanity* nem; *latter* gyengül, *later* nem

city 'város'

vanity 'hiúság'

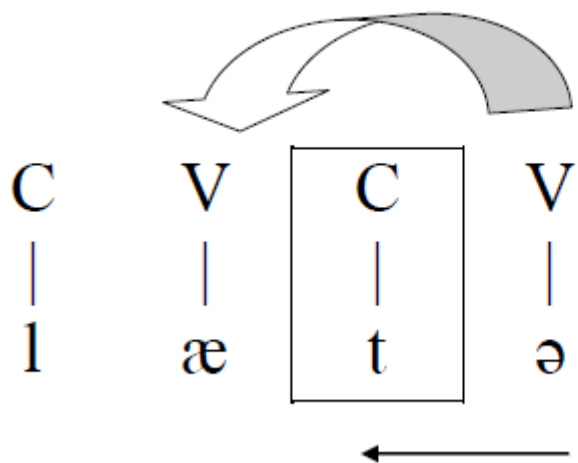
„A” rendszer: minden kormányzott msh (= gyenge és félgyenge helyzetben is) lenizál

„B” rendszer: a kormányzott msh (= gyenge) lenizál; az engedélyezett-kormányzott (= félgyenge) helyzetben a leníció gátlódik

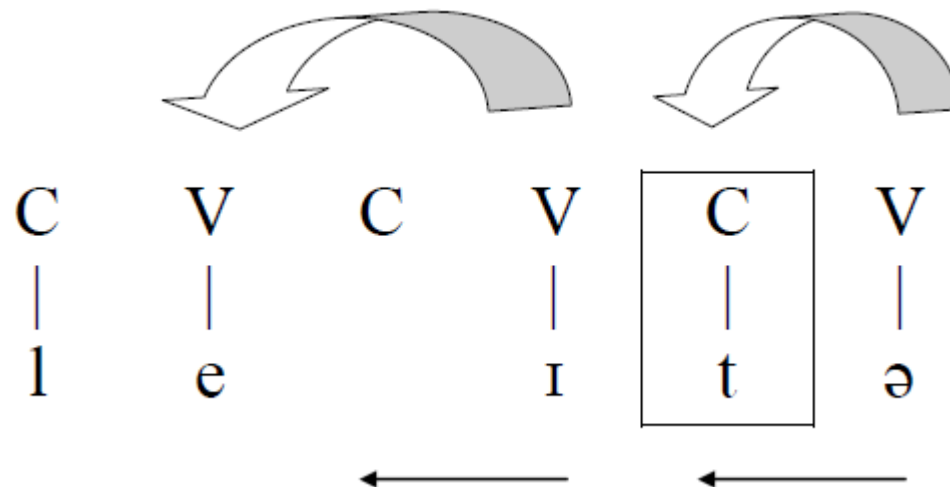
(* „C” rendszer stb.)

② Ábrázolásalapú elemzés

egyes rendszerekben *city* gyengül, *vanity* nem; *latter* gyengül, *later* nem

latter 'utóbbi'

later 'később'

„A” rendszer: minden kormányzott msh (= gyenge és félgyenge helyzetben is) lenizál

„B” rendszer: a kormányzott msh (= gyenge) lenizál; az engedélyezett-kormányzott (= félgyenge) helyzetben a leníció gátlódik

(* „C” rendszer stb.)

Konklúzió

- erős – félgyenge – gyenge
- nem megfelelőek a hierarchikus láb-szerkezetre alapuló reprezentációk
- az előadásban javasolt megoldás kevesebb hierarchikus szerkezetre és több laterális interakcióra alapul
- ezen viszonyok kölcsönhatásaiból egyenesen következik az empirikusan tapasztalt hármass megkülönböztetés
- a modell nem képes a nem adatolt alrendszer (leníció csak félgyenge helyzetben) deriválni, amivel a megfelelő predikciót teszi
- (plusz: a modell a fent bemutatott „kóbor” szótagok viselkedésében tapasztalt msh-mgh aszimmetriákat is mind helyesen prediktálja, ld. Balogné Bérces 2011a)

Hivatkozások

- Balogné Bérces, K. 2008. Strict CV phonology and the English cross-word puzzle. Saarbrücken: VDM Verlag Dr Müller.
- Balogné Bérces, K. 2011a. Pretonic unstressed syllables in English. Paper presented at 19mfm, 19-21 May 2011.
- Balogné Bérces, K. 2011b. Lenition in English: discussed threadbare? CASTL Colloquium, Tromsø, 29 September 2011.
- Balogné Bérces, K. & P. Honeybone 2012. Splitting 'intervocalic'. *Acta Linguistica Hungarica*.
- Broadbent, J. 2008. t-to-r in West Yorkshire English. *English Language and Linguistics* 12: 141-168.
- Burzio, L. 1994. Principles of English stress. Cambridge: CUP.
- Bye, P. & P. de Lacy. 2008. Metrical influences on fortition and lenition. In: J. Brandao de Carvalho et al. (eds.) *Lenition and fortition*. Berlin: de Gruyter. 173-206.
- Davis, S. 2003. The footing of dactylic sequences in American English. In Takeru Homma, Masao Okazaki, Toshiyuki Tabata, and Shin-ichi Tanaka (eds.) *A New Century of Phonology and Phonological Theory*. Tokyo: Kaitakusha. 277-289.
- Davis, S. 2005. "Capitalistic" vs. "militaristic": The paradigm uniformity effect reconsidered. In L. Downing, T. A. Hall, and R. Raffelsieffen (eds.) *Paradigms in phonological theory*. Oxford: OUP.
- Harris, J. & J. Kaye 1990. A tale of two cities: London glottalling and New York City tapping. *The Linguistic Review* 7: 251-274.
- Honeybone, P. 2010. A non-predictable template with subsegmental specification: diddificating truncation in Liverpool English. Paper presented at OCP7, Nice.
- Jensen, J. 2000. Against ambisyllabicity. *Phonology* 17.2: 187-235.
- Lass, R. 1984. *Phonology*. Cambridge: CUP.
- Lowenstamm, J. 1996. CV as the only syllable type. In J. Durand and B. Laks (eds.) *Current trends in phonology: Models and methods*. European Studies Research Institute, University of Salford Publications: 419-442.
- Ségéral, P. & T. Scheer 1999. *The Coda Mirror*. Ms., Université de Paris 7 and Université de Nice.
- Ségéral, P. & T. Scheer 2008. *The Coda Mirror*, stress and positional parameters. In: J. Brandao de Carvalho et al. (eds.) *Lenition and fortition*. Berlin: de Gruyter. 483-518.
- Steriade, D. 2000. Paradigm uniformity and the phonetics-phonology boundary. In: J. Pierrehumbert and M. Broe (eds.) *Papers in Laboratory Phonology*. Vol.5. Cambridge, CUP: 313-334.
- Szigetvári, P. 1999. *VC Phonology: A theory of consonant lenition and phonotactics*. PhD dissertation, MTA/ELTE, Budapest.
- van Oostendorp, M. 2000. *Phonological projection. A theory of feature content and prosodic structure*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Wells, J. 1982. *Accents of English*. Cambridge: CUP.
- Withgott, M. M. 1982. *Segmental evidence for phonological constituents*. Doctoral dissertation, University of Texas, Austin.